

הרב מאיר רויז

בענין ברכת השיר והלל הגדול

תוכן הענינים: מביא דברי המשנה כוס רביעי גומר את הלל ואומר עליו ברכת השיר, וסוגיית הגמרא, ומביא דברי המשנה והגמרא במסכת סוכה בענין הברכה שלאחר ההלל, ומקשה כמה קושיות ותמיהות משם לסוגיין - מביא ומבאר מחלוקת התוספות והר"ן בנגד ברכת השיר, לדעת התוספות היא ברכה שתיקנו לאחר ההלל, ולהר"ן היא ברכה שתיקנו לברך על כוס רביעי - מבאר הטעם שחייבו חכמים לומר הלל הגדול בלילי פסחים ולא בשאר מועדי השנה - מביא שיטת הרי"ף והרמב"ם שברכת השיר היא יהללוך ואומרה לאחר הלל - מביא שיטת הרשב"ם שמברך ברכת יהללוך לאחר הלל, וברכת נשמת וישתבח לאחר הלל הגדול, ובשתייהן חותם מלך מהולל בתשבחות, ומבאר טעמו - מביא שיטת רש"י שמברך ברכת יהללוך לאחר הלל וחותם מלך מהולל בתשבחות, וברכת נשמת וישתבח לאחר הלל הגדול וחותם הבורח בשירי זמרה וכו', ומבאר טעמו - מביא שיטת רבינו חיים כהן המובא בתוספות, שאחר שגמר לומר הלל אומר יהללוך ואינו חותם, ואומר הלל הגדול ונשמת וישתבח וחותם, ונחלקו בנוסח החתימה, להטור חותם מלך מהולל בתשבחות, ולהטורי זהב חותם בחתימת ישתבח, ומבאר טעמיהם - מביא שיטת הגר"א שאינו אומר יהללוך כלל, אלא לאחר הלל והלל הגדול אומר נשמת וישתבח וחותם בחתימת ישתבח, ומבאר שיטתו - מבאר נפקא מינה לדינא במחלוקת התוספות והר"ן בנגד ברכת השיר, במי שאין לו יין לארבע כוסות אם מברך ברכת יהללוך, ומביא דברי הפוסקים בזה.

לאחת. ואולם בראשית דברינו יש לנו להעלות כמה קושיות ותמיהות, ומתוך ביאורן וישובן יתבררו לנו יסודות בהבנת הענין שלפנינו, אשר בהם נוכל להבין דברי הראשונים, כל אחד לפום שיטתו.

למדנו ממשנתנו דין חובת אמירת ההלל בלילי פסחים, שעל כוס רביעי גומר את ההלל, ולאחריו אומר עליו ברכת השיר, ונחלקו בגמרא מהי אותה ברכת השיר, אם ברכת יהללוך ה' אלהינו או נשמת כל חי, ובברייתא שנינו שמלבד ברכת השיר שאומר אחר שגומר את ההלל אומר גם הלל הגדול, ואף בזה נחלקו אמוראי מהו אותו הלל הגדול.

והנה במסכת סוכה פרק לולב הגזול (לח.) מונה המשנה דיני אמירת הלל, ושנינו שם מקום שנהגו וכו' לברך יברך, הכל כמנהג המדינה, ע"כ, ובגמרא מבאר שברכה זו

א'

במשנה בפרק ערבי פסחים (ק"ז:) מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו, רביעי גומר עליו את הלל, ואומר עליו ברכת השיר. ובגמרא (שם, ק"ח.) מאי ברכת השיר, רב יהודה אמר יהללוך ה' אלהינו, ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי. תנו רבנן, רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון, ויש אומרים ה' רעי לא אחסר (תהלים כג.). מהיכן הלל הגדול, רבי יהודה אומר מהודו (תהלים קלו) עד נהרות בבל (תהלים קלו), ורבי יוחנן אומר משיר המעלות עד נהרות בבל, רב אחא בר יעקב אמר מכי יעקב בחר לו יה (תהלים קלה ד) עד נהרות בבל, ע"כ סוגיית הגמרא.

ומצינו לרבותינו הראשונים שנחלקו טובא בסוגיא זו, ומתוך דבריהם למדנו כמה שיטות להלכה כאשר נפרטם ונבארם לפנינו אחת

בארעא ויציבא בשמי שמיא.

ובאמת התוספות בסוגיין (קיא. ד"ה מאי ברכת השיר) כבר נתקשו בקושיא זו, וז"ל וקא משמע לן דאפילו במקום שלא נהגו לברך אחריו, בלילי פסח צריך לברך, דאי נהגו פשיטא, אי נמי דאפילו במקום שנהגו הוה אמינא דוקא בימים אבל בלילה אין צריך לברך, קא משמע לן, עכ"ל.

עוד מוטל עלינו לברר במה שמבואר בסוגיין בדברי הברייתא שבלייל פסח חייב לומר הלל הגדול, ואילו בכל שמונה עשר ימים שיחיד גומר בהם את הלל לא מצינו כלל חיוב זה לומר הלל הגדול, ובעיקר הדבר צריכים אנו ביאור מהו החילוק שבין הלל המצרי, כפי שקרוי ההלל שאנו אומרים במועדים בכל השנה כולה (ראה מסכת ברכות נו., וברש"י ד"ה הלל מצראה), לבין הלל הגדול, לשם מה קבעו חכמינו ז"ל שני ההילולים.

ב'

מחלוקת התוספות והר"ן בגדר ברכת השיר

וראשית דבר נבוא לבאר גדר ברכת השיר שחוייבנו לברך בליל פסח לאחר אמירת הלל, לרב יוחנן כדאית ליה ולרב יהודה כדאית ליה, והחילוק שביניה לבין הברכה שלאחר אמירת הלל, ברכת יהללון, שמברכים משום מנהג בכל שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל.

הנה הר"ן מאריך בביאור הטעם שאין מברכים בליל פסח על אמירת הלל לפניו, כדעת הגאונים ורבים מהראשונים, ומאי שנא משאר הימים שגומרים בהם את ההלל, וכתב (מסכת פסחים כו: מדה"ר, ד"ה אבל רבינו האי גאון) וז"ל אבל רבינו האי גאון ז"ל כתב בתשובה שאין מברכין על הלל שבילילי פסחים לגמור

המוזכרת במשנה היינו הברכה האחרונה שלאחר ההלל, דקאמר (לט.) לברך יברך, אמר אביי לא שנו אלא לאחריו, אבל לפניו מצוה לברך, ע"כ, ובפירוש רש"י שם (ד"ה לא שנו) וז"ל לא שנו דתליא ברכה במנהג, אלא ברכה שלאחריו, עכ"ל.

ולאחר העיון, עולות לפנינו תמיהות רבות ועצומות. ראשית, במסכת סוכה הברכה שלאחר ההלל קרויה בשם ברכה שלאחריו, ואילו הכא בליל פסח קורא המשנה לברכה זו ברכת השיר, ומה פשר שינוי זה בשם הברכה. ועוד, ששם לא מצינו כלל בגמרא דשקיל וטרי מהי אותה הברכה שלאחר ההלל, ומבואר שדבר זה היה פשוט לו לתנא דמתניתין, ואילו הכא מצינו פלוגתא דאמוראי רב יהודה ורב יוחנן מהי ברכת השיר.

ועוד יש להקשות, שבמשנה במסכת סוכה מבואר שברכה זו שלאחר ההלל תליא במנהגא ובמקום שנהגו שלא לברך אחריו אינו מברך, בעוד שבסוגיין משמע שבלייל פסח ברכה זו היא חובה מדינא ואינו תלוי במנהג כלל. וביותר תמוה קושיא זו, שהרי בכל שמונה עשר הימים שיחיד גומר בהם את הלל (מסכת תענית כח:), אם לדעת בעל הלכות גדולות (ראה ספר המצוות להרמב"ם שורש א') שחובת אמירת הלל בימים אלו היא מצוה מן התורה, ואף לדברי הרמב"ם (הלכות חנוכה פרק ג' הלכה ו', ספר המצוות שם) שחובה זו אינה אלא מצוה מדברי סופרים, אליבא דכולי עלמא חייב מדינא לברך על ההלל ברכה לפניו כמבואר בגמרא במסכת סוכה (שם), וכדין כל המצוות כולן שמברך עליהן עובר לעשייתן (מסכת פסחים ז:), ומכל מקום הברכה שלאחריו אינה חובה אלא מנהג בעלמא, הכא בליל פסח, שלדעת הגאונים ומרבית הראשונים אינו מברך על ההלל לפניו, איך נאמר שיהא חייב לברך עליו מדינא ברכה שלאחריו, גיורא

1 ראה דברי הטור (אורח חיים סוף סימן תע"ג) בענין זה, וידוע שיטת הרמב"ן (מסכת פסחים קיא. ד"ה קיבלתי מפי מורי) שההלל בלילי פסחים טעון ברכה לפניו אשר קדשנו לגמור את ההלל, והיא שיטה יחידאה.

לפתוח בה בזמן שהיא סמוכה, עכ"ל, ועייין שם עוד.

הנה הר"ן פתח בדברי רבינו האי גאון, ומדבריו למדנו הגדרה חדשה בעיקר חובת אמירת ההלל בלילי פסחים, ששונה חובה זו מחובת קריאת הלל בשמונה עשר הימים שהיחיד גומר בהם את ההלל, שבשאר כל הימים גדר חובתה היא קריאת ההלל, כלומר לקרוא את ההלל ולאומרה בפה, וכפי שקבעו חז"ל בנוסח הברכה אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרוא את ההלל, ואילו בליל פסח, חובת אמירת ההלל אינה משום דין קריאה גרידא אלא בתורת אומר שירה, כלומר מדין שירה והודאה על הניסים והנפלאות שנעשו לאבותינו ביציאת מצרים, שבליל חמישה עשר בניסן שבו יצאו ישראל ממצרים מעבודת לחירות תיקנו חכמים להודות ולהלל לשורר ולשבח באמירת פרקי ההלל, שמוזכרים בהם ניסי יציאת מצרים.

ולפי דבריהם, כתב הר"ן שאף ברכת השיר שאנו אומרים לאחר אמירת ההלל, אינה בכלל ברכה שלאחר ההלל שחייבים בה ממנהגא כבשאר הימים שגומרים בהם את ההלל, אלא ברכת שבח והודאה היא שתיקנו חכמים לברך על כוס רביעי, כשם שתיקנו ברכה על כל כוס וכוס מארבע הכוסות, ולכך קראוה חכמים ברכת השיר, וזהו שנחלקו אמוראי מאי ברכת השיר, אף שהיה ידוע להם מהי הברכה שמברכים בשאר כל השנה לאחר אמירת הלל, משום שברכת השיר היא ברכה בפני עצמה שנתקנה ביחוד בליל פסח לברכה על כוס רביעי של ארבע הכוסות, ואינה ענין כלל לאמירת ההלל שקדם לה.

ובסיום דבריו כתב הר"ן שלושה טעמים במה שברכת השיר אינה פותחת בברוך, אם מפני שהיא ברכת הודאה, או משום שהיא סמוכה לברכה אשר גאלנו שנאמרת על כוס שני, או מפני שלא רצו לשנות בנוסח הברכה, שלא יבואו לידי טעות בשאר השנה כולה.

הנה כי כן למדנו מדברי הר"ן בגדר ברכת

את ההלל, שאין אנו קוראין אותו בתורת קורין אלא בתורת אומר שירה, שכך שנינו (שם, קטז:): רבן גמליאל אומר וכו' ובסיפא לפיכך אנו חייבין להודות ולהלל וכו', לפיכך אם בא אדם לברך משתקין אותו, אלו דברי הגאון ז"ל, וכן הסכימו הגאונים רב צמח ורב יוסף ורב יצחק בן גיאת ז"ל.

וזה שהקשו מדתנן (מסכת נדה נא:): כל הטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו, אפשר לתרץ לפי דבריהם שברכת יהללוך בלילי פסחים אינה באה על קריאת ההלל לאחריו כדי שנאמר שתהא טעונה לפניו, אלא על כוס רביעי היא באה, והיינו טעמא דקרי ליה הכא ברכת השיר והיינו דהכא שיילינן מאי ברכת השיר, ואילו התם בסוכה (לה). דהוא עיקר דינא דהלל, כי קתני מקום שנהגו לברך אחריו יברך לא שיילי מאי מברך, אלא ודאי ברכה אחרונה של הלל היתה ידועה אצלם ולא שאלו עליה מעולם, אבל הכא ברכת הכוס היא, ולפיכך שינו שמה וקראוה ברכת השיר, כלומר שאינה ברכה על קריאת הלל אלא ברכת השבח היא.

ולפיכך חותמת ואינה פותחת, כענין שמצינו ברכות השבח שבאות בחתימה בלא פתיחה, כגון על הגשמים מודים אנחנו לך וכו' וחותמת ואינה פותחת (מסכת ברכות נט:), כך תירצו בזה. ותמהני, דאם כן אף ברכת אשר גאלנו לא היה לה לפתוח בברוך מפני טעם זה, וקרוב אני לומר, דברכת יהללוך בלילי פסחים היא כסמוכה לברכה אשר גאלנו, ששתייהן באות על מה שנתחדש בלילי פסחים מארבע כוסות, שברכה ראשונה של קידוש אף בשאר יום טוב היא באה וכן ברכת המזון, אבל ברכת גאולה ויהללוך באות על מה שנתחדש בליל זה, ולפיכך דנו אותה ברכה של יהללוך כסמוכה, אי נמי לפי שברכת יהללוך בימים שקורא בהם את ההלל סמוכה ואינה פותחת, אף בליל פסחים שאינה סמוכה לא ראו לפתוח בה, שלא רצו לתקן ברכה אחת בשתי מטבעות, כדי שלא יבואו

השיר וחייבים בה מדינא, לשאר כל ימות השנה, שהברכה שלאחר ההלל אינה אלא ממנהגא, ונראה שאף התוספות נקטו כסברת רבינו האי גאון שגדר אמירת הלל בלילי פסחים שונה מחיובו בשאר כל השנה כולה, ולכן סבירא להו להתוספות שבכל השנה כולה שחיוב אמירת הלל מדין קריאה, תיקנו בה חכמים ברכה לפניו לקרוא את הלל ובמקום שנהגו אף ברכה לאחריו, אבל בליל פסח שעיקר חובת אמירת ההלל היא בתורת אומר שירה, כלומר מדין שירה והודאה על הניסים והנפלאות שנעשו לאבותינו ביציאת מצרים, חייבו בה חכמים מדינא ברכה לאחריו, ומאחר שהברכה היא על השירה לכן קראוה ברכת השיר, ואילו ברכה לפניו לא תיקנו בלילי פסחים מהטעמים שהאריכו בהם התוספות במקום אחר (עיין מסכת ברכות יד. ד"ה ימים).

תורת העולה מדברינו עד כה, שנחלקו התוספות והר"ן בגדר ברכת השיר שמברכים בליל פסח לאחר אמירת הלל, לדעת התוספות הרי זה ברכה שלאחר ההלל, כלומר שתיקנו חכמים ברכה לאחר ההלל, אבל לדעת הר"ן אין ברכה זו ענין להלל כלל, אלא ברכה בפני עצמה היא שתיקנו חכמים לברך על כוס רביעי.

ג'

ביאור חובת אמירת הלל הגדול בליל פסח

ועתה נבוא לבאר ענין הלל הגדול, שחיובו חכמים לאומרו בליל פסח לאחר אמירת הלל המצרי, כמבואר בבבליא בסוגיין, תנו רבנן רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול דברי רבי טרפון, ואשר לדעת כולי רבוותא קיימא לן כוותיה דרבי טרפון בזה?²

השיר המוזכרת בדברי המשנה, שאינה ענין לברכה שלאחר ההלל שחיובה משום מנהג כמבואר בדברי המשנה במסכת סוכה, אלא ברכה בפני עצמה היא, ברכת הודאה שתיקנו לומר על כוס רביעי, וחייבים בה מדינא.

ואולם התוספות נראה שחולקים בזה על דעת הר"ן, וסבירא להו שברכת השיר היא אותה ברכה שלאחר ההלל המוזכרת במשנה במסכת סוכה, כפי ששמע מפשטות דבריהם בסוגיין, שכתבו שמשנתנו קא משמע לן דאפילו במקום שלא נהגו לברך אחריו בלילי פסח צריך לברך, אי נמי קא משמע לן אפילו במקום שנהגו דהוה אמינא דוקא בימים אבל בלילה אין צריך לברך, עיין שם ונהובא לשונם למעלה אות א'. הרי מבואר מדבריהם, שברכת השיר אינה ברכה בפני עצמה כסברת הר"ן, שאם כדברי הר"ן לא קשה מידי מדברי המשנה במסכת סוכה כאשר ביארנו.

וכן נראה מדברי התוספות בריש הפרק (מסכת פסחים קד: ד"ה חוץ מברכה) שכתבו וז"ל ואם תאמר יהללוך שאתר הלל ויראו עינינו וישתבח למה אין פותח בהן בברוך, ויש לומר דיהללוך הוא סמוכה לברכה דלקרוא את ההלל וכו', ומיהו קשה מיהללוך דלילי פסח דאין מברכין לקרוא את ההלל, לכך נראה דברכה שאחר פסוקים אין צריך פתיחה, שבלא פתיחה ניכרת התחלה, עכ"ל. משמע מדברי התוספות, שאף בליל פסח ברכת יהללוך, שהיא בכלל ברכת השיר לשיטת התוספות, חשובה כברכה שנאמרת על ההלל לאחריו, ולכן נתקשו בליל פסח שאין מברכין על הלל לפניו ונמצא שאין הברכה שלאחריו סמוכה לברכה שלפניו, מאי טעמא אין ברכת יהללוך פותחת בברוך, וחילקו לומר שברכה שאחר פסוקים אין צריך פתיחה.

ולשיטת התוספות, צריך לבאר החילוק שבין ליל פסח, שאז קרויה ברכה זו ברכת

2 ולא נחלקו אלא על איזה כוס קבעו לאומרו, ראה הערה הבאה, וכן אם קבעו לו חכמים חתימת ברכה בפני עצמה, לדעת כמה מהשיטות המבוארות בדברינו כאן.

(קטז:), וכן אנו אומרים בנוסח ההגדה לפני תחילת אמירת הלל, בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר (שמות יג ח) והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, הוציאנו מעבודת לחרות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה, ונאמר לפניו הללויה, ע"כ.

ומדברי המשנה נמצינו למדים, שחובת אמירת הלל בלילי פסחים, אשר כדברי הר"ן בשם רבינו האי גאון חייבים אנו בה בתורת אומר שירה על הנס ולא משום דין קריאה גרידא, אינה אמירת שירות ותשבחות בלבד, אלא מאחר ועל כל אדם לראות את עצמו בלילה זה כאילו הוא יצא ממצרים, הרי הדבר דומה בדינו למי שרואה מקום שנעשה לו נס דקיימא לן (מסכת ברכות נד. רמב"ם הלכות ברכות פרק י' הלכה ט') שחייב לברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה, הכי נמי בכל שנה ושנה בליל חמישה עשר בניסן שבו הוציאנו הקב"ה מעבודת לחרות ומשעבוד לגאולה, וחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים בלילה זה, נמצא שבזמן זה כל אחד מישראל הוא כרואה המקום שנעשה לו נס, ולכן חייבים אנחנו לומר שירה ולהודות להלל לשבח למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו.

ובדין הרואה מקום שנעשה לו נס, כתב הטור (אורח חיים סימן ר"ח) וז"ל כתב אדוני אבי הרא"ש ז"ל (מסכת ברכות פרק ט' סימן א'), מי שנעשו לו נסים הרבה, בהגיעו אל אחד מהמקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות עמו, עכ"ל, וכן פסק בשולחן ערוך (שם, סעי' ה'). ועל דרך זה יש לומר, שבביל פסח שאנו אומרים פרקי ההלל להודות ולשבח על ניסי יציאת מצרים שנעשו לנו בלילה זה, והרינו כרואים המקום שנעשה

הנה במסכת שבת (ק"ה:) שנינו, אמר רבי יוסי, יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום, איני, והאמר מר הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, כי קאמרינן בפסוקי דזמרא, ע"כ. וצריך לבאר החילוק בין הלל לפסוקי דזמרא, שהאומר הלל בכל יום הרי מחרף ומגדף ואילו פסוקי דזמרא מצוה לאומרם בכל יום.

והנראה לומר, שפרקי ההלל משום שמדברים מניסי יציאת מצרים משום הכי אין לאומרם כי אם במועדים וימים טובים שגומרים בהם את הלל ואשר הם זכר ליציאת מצרים, ולכן אם אומרם בכל יום הרי כמחרף ומגדף, וכפי שמפרש רש"י (ד"ה הרי זה) וז"ל שנביאים הראשונים תיקנו לומר [הלל] בפרקים לשבח והודיה כדאמרינן בערבי פסחים, וזה הקוראה תמיד בלא עתה אינו אלא כמזמר שיר ומתלוצץ, עכ"ל. וביתר ביאור כתב המאירי (ד"ה הקורא), וז"ל ויש מפרשים הטעם, שמתוך שאומרו תמיד ושלא בטעם, אינו מרגיש להתעורר עליו בימים שנקבע בו להודאה על הנסים שארעו בהם, ויבא מזה להכחיש בהם, עכ"ל.

לעומתם, פסוקי דזמרא שאנו אומרים בכל יום, הם פרקי שבח והודאה על הבריאה, שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם, ומשום שהקב"ה מחדש בטובו בכל תמיד מעשה בראשית לכן מצוה לומר פרקים אלו בכל יום ויום, וביום השבת שאין בו ביטול מלאכה הוסיפו לומר מזמורים נוספים (ראה טור אורח חיים סימן רפ"א), שכולם שבח והודאה ליוצר בראשית, ובכללם קבעו לומר גם הלל הגדול (תהלים קלו).

נמצינו למדים, ששני ההילולים, הלל המצרי ופסוקי דזמרא, הקרויים אף הם הלל כדברי רבי יוסי, יש בכל אחד מהם כוונה נפרדת, בפרקי הלל המצרי יש בהם הלל והודאה על ניסי יציאת מצרים, ואילו פסוקי דזמרא, יש בהם שבח והודאה על בריאת שמים וארץ ועל ניסי ה' וחסדיו שבכל יום.

והנה שנינו במשנה בפרק ערבי פסחים

השיר ובהלל הגדול, עכ"ל. הנה מבואר שהריי"ף פוסק כדברי רב יהודה בין לענין ברכת השיר ובין לענין הלל הגדול, ונמצא שלדעת הריי"ף לאחר אמירת הלל מברך ברכת יהללוך. וכן כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ח' הלכה י') וז"ל ואחר כך מוזג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר והיא יהללוך ה' כל מעשיך וכו', עכ"ל³.

ודעת הריי"ף והרמב"ם בביאור ענין ברכת השיר, אשר הארכנו למעלה [אות ב] לבאר הגדרתה, הנה לא מצינו הכרח בביאור שיטתם⁴, ויש לומר שסוברים כדעת הר"ן שברכת יהללוך היא ברכה על כוס רביעית ולכן קראוה במשנה ברכת השיר, וכפי שהארכנו למעלה בדברי הר"ן, או יש לומר שסוברים כדעת התוספות שברכת השיר היא ברכה על ההלל לאחוריו, אלא מאחר ששונה הלל זה בכך שאינה מדין קריאה אלא בתורת אומר שירה, וכדברי רבינו האי גאון, משום הכי קראו לברכה שלאחוריו ברכת השיר, כדברינו למעלה בביאור דעת התוספות.

ה'

ביאור שיטת הרשב"ם

שיטה שניה בסוגיא זו היא שיטת הרשב"ם, שכתב בפירושו הגמרא בדברי רב יהודה שברכת השיר היינו יהללוך, (ד"ה יהללוך) וז"ל יהללוך, וגומרין בו ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, וזו היא ברכת השיר דמתניתין, כלומר ברכת השבח. ועל דברי יוחנן כתב (ד"ה ורב יוחנן), ורב יוחנן אמר נשמת כל חי, אף נשמת, דהיינו ברכת השיר דמתניתין, דאילו יהללוך אנו אומרים בכל יום שאומרים בו את ההלל ומאי שנא ליל פסח

לנו נס כאמור, חייבוננו חכמים לומר גם הלל הגדול שבהם אנו מודים ומשבחים על הבריאה ועל הנסים והנפלאות שבכל יום ויום. והנה הלל הגדול שתיקנו לומר בליל פסח הוא מזמור הודו לה' (תהלים קלו), כדברי רב יהודה בסוגיין (מסכת פסחים קיח). דקיימא לן כוותיה בזה (שם, תוספות ד"ה מהודו), ולפי דברינו, יתבאר היטב מה שקבעו חכמים לומר מזמור זה דוקא להלל הגדול, משום שמזמור זה כולל שבח והודאה על הבריאה (פסוקים א-ט) וכן על ניסי יציאת מצרים (פסוקים י-טו) ועוד הרבה נסים שנעשו לישראל, נמצא שיש באמירת פרק זה משום קיום דין זה שפסקו הטור והשולחן ערוך, שמי שנעשו לו נסים הרבה, בהגיעו לאחד מכל המקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות.

וכל זה בליל פסחים, אבל בשאר הימים שגומרים בהם את ההלל, שבהם עיקר חובת אמירת הלל הוא מדין קריאה זכר לנסים שנעשו לאבותינו, ולא משום שבח והודאה על הנסים שנעשו לנו, ואין בימים ההם משום הרואה מקום שנעשה לו נס, משום הכי אין מקום להוסיף ולומר הלל הגדול.

ד'

ביאור שיטת הריי"ף והרמב"ם

השתא דאתינן להכי וזכיננו לבאר עיקרי יסודות הסוגיא, נבוא לפרש ולברר השיטות הרבות שיש בדברי הראשונים בסוגיא זו. הנה כאמור אפ"לגי רב יהודה ורב יוחנן בגמרא מאי ברכת השיר, רב יהודה אמר יהללוך ה' אלהינו ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי.

הריי"ף כתב (מסכת פסחים כו: מדה"ו) וז"ל ומנהגא דעלמא כרב יהודה בתרווייהו בברכת

3 ולענין הלל הגדול יש להריי"ף והרמב"ם שיטה אחרת בסוגיא זו, שגורסים בדברי הברייתא תנו רבנן כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי רבי טרפון, ע"כ, וכן כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ח' הלכה י') וז"ל ויש לו למוזג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול, עכ"ל, והארכנו בזה במקום אחר 'בענין כוס חמישי בליל פסח', ואין כאן מקומו.

4 ואכן ראה בפרי חדש המובא בדברינו להלן [אות י'] שנסתפק בדבר זה בדעת הריי"ף בענין מי שאין לו יין לארבע כוסות.

ברכה לכל אחד ואחד.

ובביאור טעמו של הרשב"ם ששינה חתימת ברכת ישתבח מהנוסח הרגיל, כתב הבית חדש (אורח חיים סימן ת"פ ד"ה ומה שכתב שגם) וז"ל ומה שכתב שגם בנשמת חותם מלך מהולל בתשבחות, היינו משום שלא שייך לחתום בהבוחר בשירי זמרה אלא כשאומרים אותו אחר פסוקי דזמרה בשבתות וימים טובים, אבל כיון שעיקר החתימה על ההלל, צריך לחתום במלך מהולל בתשבחות, עכ"ל. כלומר, מאחר שבלייל פסח אומרים ברכת ישתבח לאחר ההלל הגדול, ולא לאחר אמירת פסוקי דזמרה כבשאר כל השנה כולה, משום הכי חותמים בחתימה הראויה להלל⁶, והיא מלך מהולל בתשבחות.

והנה להלן הבאנו לשונות הראשונים שהקשו על הרשב"ם שסובר שבשתי הברכות חותם מלך מהולל בתשבחות, הרא"ש (שם) הקשה דשתי חתימות בחד גוונא למה לי, וכעין זה הוא לשון הטור (שם) כי למה יחתום שני פעמים בענין אחד.

וליישב שיטת הרשב"ם נראה, שסובר שלפי מאי דקיימא לן כרבי יוחנן שמברכים שתי ברכות, יהללך ונשמח כל חי, וכפירוש הרשב"ם בדברי רבי יוחנן, אין שתי ברכות אלו כלולות בחדא מחתא אלא כל אחת מהן בא משום חובה אחרת, הברכה הראשונה, היא ברכת יהללך שמברך לאחר ההלל וחותם ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, אינה אלא ברכת השבח שתקינו חכמים לומר על כוס

דנקט, אם לא להוסיף עוד ברכה אחרת, והיינו דאמר הלכה כרבי יוחנן בתרווייהו⁵, וקבעוהו לאחר ההלל הגדול שצריך לאומרו כדלקמן, דהשתא איכא ברכה בכל חדא וחדא, והכי היא מילתא שפיר, כך נראה בעיני, עכ"ל.

והרא"ש (מסכת פסחים פרק י' סימן ל"ב) הביא דברי הרשב"ם בביאור יתר, וז"ל ורשב"ם פירש דעבדינן בתרווייהו, וחותמין בהלל ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, ואומר ההלל הגדול ונשמת וחותמין שנית ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, עכ"ל. וכן הביאו הטור (אורח חיים סימן ת"פ) וז"ל ורשב"ם כתב כיון דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר עבדינן בתרווייהו, וחותמין בהלל ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, ואומר ההלל הגדול ונשמת וחותם ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, עכ"ל.

הנה לפנינו שיטת הרשב"ם, שרב יוחנן לא בא לחלוק על רב יהודה אלא להוסיף על דבריו, ולשיטתו ברכת השיר כוללת שתי ברכות, ברכת יהללך וברכת נשמת כל חי שבסופה ישתבח, ובשתיים חותם ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, כלומר שבחתימת ברכת ישתבח אינו חותם ככלל ימות השנה אל מלך מהולל בתשבחות וכו'. הבוחר בשירי זמרה וכו', אלא חוזר לחתום כמו בחתימת ברכת יהללך מלך מהולל בתשבחות, ובזה כתב הרשב"ם שקבעו לברך ברכת יהללך לאחר אמירת ההלל, ונשמת וברכת ישתבח לאחר אמירת ההלל הגדול, ונמצא חתימת

5 ראה חידושי הלכות מהרש"א שנתקשה בדברי הרשב"ם (ד"ה פרשב"ם), וז"ל בשמעתין לא הווכר דהלכה כרב יוחנן בתרווייהו, אלא דרצונו לומר דהיינו מה דאמר בסדר הגדה לומר יהללך ונשמת, משום דקיימא לן כרב יוחנן לומר תרווייהו, דרב יוחנן ברכה אחרת בא להוסיף, וקבעוהו לחלק הברכות, דהיינו ברכת יהללך אחר ההלל וברכת נשמת אחר ההלל הגדול, זהו דעת הרשב"ם דרב יוחנן בא להוסיף ברכה, עכ"ל. ובאמת נראה שיש טעות סופר בלשון הרשב"ם, ובתוספות רי"ד העתיק לשון הרשב"ם בזה"ל והיינו דאמרין לתרווייהו דהילכתא כרב יוחנן וכו' עכ"ל, וכונתו ברורה, והיינו דאמרין לתרווייהו, כלומר יהללך וגם נשמת כל חי, משום דקיימא לן כרב יוחנן, וכדרך שפירש רשב"ם שיטת רב יוחנן.

6 ויש להוסיף בזה דברי הראשונים (ראה אוצר מפרשי ההגדה עמ' 330, ושם הערה 2 בשם הרוקח ורי"ב בר יקר) שקבעו חכמים בברכה שלאחר ההלל שתהא פותחת בלשון הילול 'יהללך', וחותמת בהילול 'מלך מהולל בתשבחות', כדי שתהא נוטח הברכה מעין ההלל, עיין שם, הרי שחתימה זו היא החתימה הראויה לאחר אמירת ההלל.

שברכת השיר כוללת שתי ברכות, יהללוך ונשמת כל חי, וכן שקבעו ברכת יהללוך לאחר אמירת הלל, ונשמת כל חי וחתימתה לאחר הלל הגדול, ונמצא ברכה בפני עצמה לכל אחד מהם, כל זה כפירוש הרשב"ם, אלא שלשיטתו אינה משנה בנוסח חתימת ברכת ישתבח, אלא חותם בה ברוך אתה ה' אל מלך וכו' אל חי העולמים, כנוסח הרגיל בכל השנה כולה.

והנה שיטת רש"י מתבארת בפשיטות, שסובר רש"י כביאור התוספות בגדר ברכת השיר, שהיא ברכה שלאחר ההלל, וקרויה ברכת השיר משום שחובת הלל בליל זה היא בתורת אומר שירה ולא מדין קריאה כדברי רבינו האי גאון, ודעת רש"י שחייבו חכמים לברך ברכה זו על כל הלל בפני עצמה, ברכת יהללוך על הלל המצרי וברכת נשמת וישתבח על הלל הגדול, ומכל מקום לדעת רש"י אין משנים מנוסח החתימה שטבעו חכמים לומר בכל השנה כולה, וחותרים אל מלך וכו' חי העולמים⁸.

¶

ביאור שיטת רבינו חיים בהן

שיטה רביעית מצינו בזה, והיא שיטת רבינו חיים כהן שהביאו התוספות (ד"ה רבי יוחנן), וז"ל ורבינו חיים כהן לא היה חותם ביהללוך כי אם בנשמת לבדו, משום דלישנא דברכת השיר משמע חדא ברכה, עכ"ל. והרא"ש (מסכת פסחים פרק י' סימן ל"ב) אף הוא הביא דבריו, וז"ל וה"ר חיים כהן לא היה חותם ביהללוך ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, כיון דבעי למיחתם בסוף ישתבח,

רביעי⁷, וכדרך שמבאר הר"ן [מבואר למעלה אות ב'], והברכה השניה שאומרים לאחר הלל הגדול ונשמת וחותרם ברכת ישתבח בחתימת מלך מהולל בתשבחות, היא ברכת הודאה שתיקנו לאחר אמירת הלל, וכדעת התוספות [ראה שפ], ומוסבת ברכה זו על הלל הגדול ועל הלל המצרי שקדם לו, ולכן משנים נוסח חתימתה מהחתימה הרגילה לברכת ישתבח שבכל השנה כולה וחותרים מלך מהולל בתשבחות, שמאחר והברכה היא על ההלל, נאה ויאה לחתום בה בחתימה הראויה להלל, מלך מהולל בתשבחות, וכדברי הבית חדש.

¶

ביאור שיטת רש"י

שיטה שלישית היא שיטת רש"י, אשר אמנם כביאור מחלוקת רב יהודה ורב יוחנן בגמרא מפרש הוא כדברי נכדו הרשב"ם מכל מקום לדינא הם נחלקים, וכפי שמבואר שיטתו בספרי דבי רש"י, וז"ל סידור רש"י (סימן ש"פ), וחוזר ומוזג כוס רביעי מיד ואומר לא לנו ה' לא לנו עד גמר הלל, וחותרם ביהללוך, וחוזר ואומר הלל הגדול, וחותרם בנשמת כל חי ובשתבח, דנשמת כל חי היא ברכת השיר, עכ"ל. וביתור ביאור כתובים הדברים בספר הפרדס (הלכות פסח), וז"ל והלל המצרי אומר על כוס רביעי מבצאת ישראל ממצרים וכו', ומשום והלאה קוראין כולם כאחד עד מלך מהולל בתשבחות, אחריו אומר הלל הגדול עשרים וששה כי לעולם חסדו, ונשמת כל חי וישתבח עד מלך חי העולמים, עכ"ל.

הרי לפנינו שיטת רש"י, דקיימא לן כרב יוחנן, שבא להוסיף על דברי רב יהודה וסובר

7 וכן יש לדייק משלשון הרשב"ם (ד"ה יהללוך) שכתב יהללוך, וגומרים בו ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות, וזו היא ברכת השיר דמתניתין, כלומר ברכת השבח, עכ"ל. ולשונו שכתב שברכת יהללוך היא ברכת השבח, מתפרש היטב לפי דברי הר"ן.

8 ולדעת רש"י מאחר שאף בנוסח חתימה זו מזכירים ענין הלל, מלך מהולל בתשבחות, שפיר אפשר לברכה גם על הלל הגדול. זאת ועוד, הרי פסוקי דומרא שאומרים בכל יום ויום קרויים בדברי הגמרא 'הלל', כדברי רבי יוסי במסכת שבת (ק"ח:). יאה חלקי מגומרי הלל בכל יום, ומוקי לה בגמרא בפסוקי דומרא, וברכה שלאחריהם היא ברכת ישתבח, הרי שחתימה זו שייכת להלל, ולכן לדעת רש"י אף בליל פסח אין משנים נוסח החתימה.

דשתי חתימות בחד גוונא למה לי, עכ"ל. וכן הביא הטור שיטתו (אורה חיים סימן ת"פ) וז"ל וה"ר חיים כהן לא היה חותם ביהללון ברוך אתה ה' וכו', אלא היה אומר עד כי מעולם ועד עולם אתה אל, והיה אומר הלל הגדול ונשמת כל חי וחותרם, כי למה יחתום שני פעמים בענין אחד, וכן היה נוהג אדוני אבי הרא"ש ז"ל, עכ"ל.

הרי לפנינו שיטת רבינו חיים כהן, שברכת השיר אינה אלא ברכה אחת, ולדבריו לאחר שגמר הלל אומר יהללון ואינו חותם, ואומר הלל הגדול ונשמת כל חי וישתבח וחותם בברכה⁹. ואולם לא נתברר בשיטת רבינו חיים כהן איזו חתימה חותם בברכת ישתבח, ונחלקו בזה רבוותא.

הטור להלן (שם, סימן תפ"ו) בהביאו סדר ליל פסח בקצרה לפי שיטת אביו הרא"ש ז"ל, כתב שם וז"ל ומתחיל לא לנו בלא ברכה וגומר ההלל, ואומר יהללון ואינו חותם אלא עד עולם אתה אל, ואומר הלל הגדול ונשמת, וחותם מלך מהולל בתשבחות, עכ"ל.

וכתב בבית יוסף (שם) וז"ל כבר נתבאר בסימן ת"פ שזהו דעת ה"ר חיים כהן ושכן היה נוהג הרא"ש, ויש לדקדק, כיון שחותם בישתבח יש לו לחתום בהבוחר בשירי זמרה שהיא חתימת ישתבח, ומדכתב רבינו בסימן תפ"א גבי עכשיו באו תלמידים דבכוס רביעי אומר יהללון וחותם מלך מהולל בתשבחות ובכוס חמישי חותם בנשמת כל חי עד הבוחר

בשירי זמרה¹⁰, איכא למידק איפכא, דכיון דהתם אדכר הבוחר בשירי זמרה, והכא לא אדכר אלא מהולל בתשבחות, דלא קאמר הכא שיחתום אלא עד מהולל בתשבחות בלבד, ואחר כך מצאתי בהגהות מיימון החדשות (הלכות חמץ ומצה פרק ח' אות כ') ופירש רש"י ורבינו יוסף טוב עלם (יוצר לשבת הגדול, אלקי הרוחות) שאם היה חולה או איסטניס וצריך לשתות ימזוג כוס חמישי ויאמר הלל הגדול ואומר נשמת וישתבח עד מלך אל חי העולמים, וכן כתב סמ"ג (עשין מ"א) וכל בו (סימן נ') עכ"ל, ע"כ דברי בית יוסף.

הנה מבואר בדברי הטור, וכפי שכתב בית יוסף שכן מדויק מלשון רבינו כאן לעומת דבריו בסימן תפ"א¹¹, שלדעת רבינו חיים כהן חותמים ברכת ישתבח בחתימת מלך מהולל בתשבחות, ולא בחתימה הרגילה של כל השנה כולה, ועל זה מקשה בית יוסף דטעמא בעי אמאי משנה בחתימת הברכה ואינו חותם בנוסח הרגיל לחתימת ברכת ישתבח.

ובבית חדש (שם) כתב לבאר דברי הטור, וז"ל כבר כתבתי בסימן ת"פ (והובאו דבריו למעלה) דהטעם הוא, כיון שהחתימה חוזרת גם על ההלל וחותמין במלך מהולל בתשבחות לדברי הכל, ואין שום חולק בזה, ומה שכתב בסימן תפ"א גבי עכשיו באו התלמידים וכו' דבכוס חמישי חותם בנשמת כל חי הבוחר בשירי זמרה, שאני התם כיון דהחתימה אינה על ההלל, שכבר חתם עליו ביהללון בכוס

9 וצריך לומר שכן מפרש רבינו חיים כהן דברי רב יוחנן דקיימא לן כוותיה, שמודה לרב יהודה שאומר יהללון, אלא דאליביה אינו חותם ביהללון, אלא אומר נשמת וישתבח וחותם.

10 וז"ל הטור בסימן תפ"א, וכן יראה מדברי רבינו האי, שנשאל לפניו, אשכחן לרב סעדיה שאומר מי שרוצה לשתות כוס חמישי יאמר עליו הלל הגדול ויניח יהללון ויאמר לאחריו, אבל עכשיו באו תלמידים ואמרו שעל כל כוס וכוס צריך ברכה לאחריו כמו לפניו, ואומר יהללון אחר ההלל וחותמין מלך מהולל בתשבחות, ושותה כוס חמישי ואומרים עליו הלל הגדול וחותמין בנשמת כל חי עד הבוחר בשירי, והשיב דברי רב סעדיה כן הוא, ומנהג שלכם יפה הוא, ואנו לא נהגינן בכוס חמישי כל עיקר, והני תלמידי חכמים דמברכי אחר הלל ואחר הלל הגדול דרב סעדיה, ודילכוון עדיפא מדילחוון, דלא אמרו רבנן שתי ברכות ע"כ, עכ"ל. ועיין שם בבית יוסף ובבית חדש בבאור הדברים, ואין כאן מקומו.

11 כוונת בית יוסף בזה, שלא נפרש בדברי הטור שחותמים בחתימת ישתבח שבכל ימות השנה, אלא שנקט הטור תחילת החתימה 'מלך מהולל בתשבחות', לזה הביא הבית יוסף דבריו בסימן תפ"א, ששם הביא לשון תשובת רבינו האי גאון 'וחותמין בנשמת כל חי עד הבוחר בשירי' [ראה לשונו בהערה הקודמת], הרי שבהכרח כאשר כתב כאן הטור 'וחותם מלך מהולל בתשבחות', כוונתו הא ותו לא. וראה בדברי הטורי זהב, המובא בדברינו להלן בפנים.

ונשמת וחותם בישתבח עד חי העולמים, ועיין בטורי זהב סוף סימן תפ"ו, עכ"ל.

העולה מדברינו אלו בשיטת רבינו חיים כהן, שברכת השיר אינה אלא ברכה אחת, וגומר הלל ואומר יהללוך ואינו חותם, ואומר הלל הגדול נשמת וישתבח וחותם, לדעת הטור נוסח החתימה היא מלך מהולל בתשבחות, ואילו לדעת הטורי זהב חותם בחתימת ישתבח אל מלך וכו' חי העולמים.

ומה שצריך לומר בביאור שיטה זו, הנה לדעת הטור, נראה שסובר רבינו חיים כהן כדברי התוספות בביאור גדר ברכת השיר, שהיא ברכה שלאחר ההלל, ולשיטתו לא תיקנו חכמים אלא ברכה אחת לאחר שגמר לומר הלל המצרי והלל הגדול גם יחד, ומשום הכי כתב הטור שלפי שיטה זו חותם מלך מהולל בתשבחות, משום שחתימה זו היא החתימה הראויה לאחר אמירת הלל, וכפי שביארנו למעלה מדברי הבית חדש.

ואף לדברי הטורי זהב שחותם בחתימת ישתבח הבוחר בשירי זמרה וכו', יש לומר שרבינו חיים כהן דעתו כדעת התוספות כאשר ביארנו, אלא דלא ניחא ליה לשנות ממטבע החתימה הרגילה שטבעו חכמים לברכת ישתבח, והרי אף בחתימה זו מוזכר בתחילתה מלך מהולל בתשבחות והוי החתימה מעין אמירת הלל¹³, או יש לומר שדעת הטורי זהב בגדר ברכת השיר כדעת הר"ן, שאינה ברכה על ההלל אלא ברכת השבח שתיקנו חכמים על כוס רביעי, ולפי זה חותם שפיר בחתימת ישתבח.

ח'

ביאור שיטת הבית יוסף

ועוד בה חמישיה, והוא דעת בית יוסף (סוף סימן תפ"ו), לאחר שמביא דעת הטור

רביעי, ועכשיו הוא שחותם אחר הלל הגדול ונשמת, לפיכך סבירא להו להני תלמידים דחותם בהבוחר בשירי זמרה כמו בכל שבתות וימים טובים כשאומרים אותו אחר פסוקי דזמרה, וכן כתב בסמ"ג וכל בו והגהות מיימוני, שאחר כוס חמישי חותם במלך אל חי העולמים, אבל כשאינו שותה כוס חמישי, שאומר הכל על כוס רביעי, דברי הכל שחותם במלך מהולל בתשבחות, כן נראה לי ברור, ואין שום מחלוקת בחתימת כוס רביעי כמו שעלה דעת בית יוסף וה"ר מאיר ערמאה ז"ל¹², עכ"ל. ותוכן דבריו בקיצור, שמאחר ולדעת רבינו חיים כהן ברכת ישתבח וחותמתה מוסכים גם על הלל המצרי שאמר קודם לכן, משום הכי שינו חתימת הברכה לומר מלך מהולל בתשבחות, שהיא החתימה הראויה לאחר אמירת הלל.

ברם הטורי זהב חולק על דברי הטור, וסבירא ליה שלדעת רבינו חיים כהן חתימת ברכת ישתבח שאומר לאחר הלל המצרי והלל הגדול היא החתימה הרגילה שחותם בה בכל ימות השנה, אל מלך וכו' הבוחר בשירי זמרה וכו', שכתב (סימן תפ"ו ד"ה עוד כתב בטור וחותם) וז"ל הקשה בית יוסף, כיון דחותם בישתבח יש לחתום בהבוחר בשירי זמרה שהוא חתימת ישתבח וכו', וזה כונתו גם כאן שאומר וחותם מלך מהולל בתשבחות כלומר עד בשירי זמרה כו' חי העולמים, אלא דנקט רישא דחתימה, ומאריך שם הט"ז ליישב דיוק הבית יוסף מסימן תפ"א, ומסיים וזה נראה לי פשוט בדעת הטור ומכוון, כמו שכתב בית יוסף בשם הגהות סמ"ק דחתימת נשמת היא עד חי העולמים, והכל עולה בקנה אחד, עכ"ל. וכן הביא בחק יעקב (שם, סק"ד) דעת הטורי זהב בקצרה, וז"ל ואז יאמר יהללוך עד מלך מהולל בתשבחות, ואנו נוהגים כדעת הטור והרא"ש לומר יהללוך עד מעולם ועד עולם אתה אל אחר ההלל, ואחר כך הני כ"ו כי לעולם חסדו

12 דברי ה"ר מאיר ערמאה ז"ל יובאו בדברינו בפנים בסמוך [אות ח'].

13 ראה הערה ח' מה שכתבנו לדעת רש"י.

שיטת הגר"א, שכתב (מעשה רב הלכות פסח סוף סימן קצ"א) וז"ל שפוך חמתך והלל, ואין אומרים יהללך כלל, רק הודו ונשמת וישתבח, וחותרם בברכת ישתבח, עכ"ל. הנה מבואר שסובר הגר"א במחלוקת רב יהודה ורב יוחנן בגמרא, שרב יוחנן בא לחלוק על רב יהודה שאין אומרים יהללך כלל אלא נשמת כל חי בלבד, ופוסק הגר"א כרב יוחנן שברכת השיר היינו נשמת כל חי וחותרם בברכת ישתבח, כלומר בחתימת ברכת ישתבח שבכל ימות השנה, אל מלך וכו' הבוחר בשירי זמרה וכו'¹⁴.

ולשיטת הגר"א מסתבר לומר, שסובר שברכת השיר אינה ברכה שלאחר ההלל כדעת התוספות, שהרי אינו מברך הברכה שלאחר הלל, שהיא ברכת יהללך, או חתימתה, מלך מהולל בתשבחות, אלא ברכת ישתבח וחתימתה, ולכן מסתבר יותר שסובר הגר"א כדעת הר"ן, שברכת השיר היא ברכת השבח שנתקנה על כוס רביעי.

ונמצינו למדים שהגר"א כאן מפרש דברי רב יוחנן בגמרא שברכת השיר היינו נשמת כל חי, שכונתו גם לברכת ישתבח וחתימתה וכולם יחד קרויים ברכת השיר, וכן מציינו מפורש במקום אחר בשם הגר"א, שמצינו בענין מי שנתאחר לבוא לבית הכנסת להתפלל עם הציבור, ומבואר בשולחן ערוך (אורח חיים סימן נ"ב סעי' א') דינו שיכול לדלג ממזמורי פסוקי דזמרא כדי שיוכל להתפלל בציבור, ומפורט שם סדר הדילוגים, וכתב החיי אדם (חלק א' כלל י"ט סעיף ו') וז"ל נראה לי דבשבת ידלג המזמורים וכו', ועוד נראה לי דבשבת מחוייב לומר נשמת, והיא נקראת ברכת השיר, ומוטב שידלג מזמורים, ואם אין שהות כלל, יאמר ברוך שאמר ותהלה לדוד ויאמר נשמת וישתבח¹⁵, ונראה לי דאסור להתחיל בשבת

בשיטת רבינו חיים כהן ומקשה עליו, כמבואר בסמוך [אות ז'], כתב וז"ל ולאפוקי נפשינ מספיקא, שמעתי בשם מהר"ר מאיר נ' עראמה ז"ל, שגומר את ההלל ואינו אומר יהללך כלל, ואחר גמר הלל אומר הלל הגדול ונשמת כל חי וישתבח עד ומעולם עד עולם אתה אל, ואז יאמר יהללך עד מלך מהולל בתשבחות, וייטבו בעיני דבריו לצאת ידי ספק, ואף על פי שאינו ממש כמו שכתבו הפוסקים, מכל מקום כיון דנפקי בהכי מידי ספיקא שפיר דמי, עכ"ל.

וכן פסק המחבר בשולחן ערוך הלכה למעשה (סימן ת"פ סעי' א') וז"ל כוס רביעי מתחיל לא לנו וגומר עליו את ההלל ואינו אומר יהללך, אלא אומר אחר גמר ההלל הלל הגדול, שהוא מהודו לה' עד על נהרות בבל, שהם כ"ו כי לעולם חסדו, ואחר כך אומר נשמת כל חי וישתבח עד ומעולם ועד עולם אתה אל, ואז יאמר יהללך עד מלך מהולל בתשבחות, עכ"ל. וכן מנהג רוב קהילות ישראל בזמנינו.

והנה ביאור שיטה זו אינה צריכה לפנים ומתבארת בפשטות, מקורה בשיטת רבינו חיים כהן שברכת השיר אינה אלא ברכה אחת שמברך בסוף לאחר שגמר לומר הלל המצרי והלל הגדול, והיא ברכה שלאחר אמירת הלל כדעת התוספות, אלא משום שנחלקו רבוותא לפי שיטה זו בחתימת ברכת ישתבח אם חותרם מלך מהולל בתשבחות או חתימת ברכת ישתבח שבכל ימות השנה, לכן הכריע בית יוסף שלא לחתום בישתבח, אלא יאמר יהללך בסוף, וחותרם מלך מהולל בתשבחות, ונמצא שאינו משנה מחתימת הברכה שטבעו חכמים וחותרם בחתימה הראויה לאמירת הלל.

מ'

ביאור שיטת הגר"א

עוד שיטה מציינו בדברי האחרונים והיא

14 וכן הוא בהגדת תלמיד הגר"א הגאון רבי מנחם מנדל משקלאוו, וז"ל וכן נהג את עצמו [הגר"א] שלא היה אומר יהללך, וחותרם בישתבח הבוחר בשירי זמרה, עכ"ל.

כתב בית יוסף בשם אורחות חיים, מי שעושה סדרו על הפת אינו מברך לא גאלנו ולא יהללך כי שתייהם ברכות של כוס עכ"ל, אבל פה בשולחן ערוך כתב כדברי הרי"ף שאומר גאל ישראל¹⁶, דטעמא דההגדה נתקנה על המצה שעונין עליה דברים הרבה, אבל יהללך לא יאמר בחתימה, עכ"ל. העולה מדברי מגן אברהם, שאף שנחלקו הרי"ף והאורחות חיים בשם הרא"ה בברכת אשר גאלנו אם תיקנוה על הכוס או לא, ברכת יהללך כולי עלמא מודו שנתקנה על הכוס, ולכן אם אין לו יין לא יברך ברכה זו כלל, וכדבריו כתב גם בחק יעקב (סק"ד) וז"ל אבל יהללך לא יאמר בחתימה להלל לפי שנתקן על הכוס, עכ"ל.

והנה מבואר שדין זה תלוי במחלוקת התוספות והר"ן, ואכן לדברי הר"ן ברכת יהללך תיקנוה חכמים על כוס רביעי ואינו ברכה על ההלל, ולכן ברור שאם אין לו יין אין לברך ברכה זו כלל, אבל לשיטת התוספות שברכת יהללך היא ברכה שלאחר ההלל, אף שלכתחילה תיקנוה חכמים על הכוס, מסתבר שאם אין לו יין מכל מקום יש לו לברך ברכה זו.

וכן מצינו מבואר בדברי אחד מגדולי האחרונים, בעל פרי חדש (סק"א), שנסתפק בדעת הרי"ף, שפסק המחבר בשולחן ערוך כוונתה כמו שכתב מגן אברהם, אם להרי"ף מברך ברכת יהללך אף שאין לו יין, שלא כהבנת המחבר, וז"ל בתוך דבריו, וכן סבירא ליה [להרי"ף] דיאמר כל ההגדה עד גאל ישראל, וכן לבסוף יאמר ברכת השיר, ולאפוקי מסברת הרא"ה שהביא הבית יוסף בסוף סימן זה שמי שעושה סדרו על הפת

ישתבח אלא דוקא נשמת, וכמדומה ששמעתי כן בשם הגר"א שנשמת נקראת ברכת השיר, עכ"ל.

הרי לפנינו שיטת הגר"א, שברכת השיר המוזכרת במשנה, שפירש רב יוחנן שהיא נשמת כל חי, היינו מנשמת כל חי עד לאחר חתימת הברכה של ישתבח שחותם הבוחר בשירי זמרה וכו', כל זה בכלל ברכת השיר נינהו, וקיימא לן כרבי יוחנן לדינא, כאמור, ולכן לא אמרינן יהללך כלל, אלא נשמת עד לאחר חתימת ישתבח.

14

בדין מי שאין לו יין לענין ברכת יהללך

הנה במחלוקת שבין התוספות והר"ן בגדר ברכת השיר, שנתבאר למעלה [אות ב'] בארוכה, ואשר על פיהם ביארנו כל שיטות הראשונים בסוגיין, שדעת התוספות שהיא ברכה על אמירת הלל לאחריו, והר"ן חולק וסובר שאינה ענין לאמירת הלל אלא ברכת השבח שתיקנו חכמים על כוס רביעי, לא נחלקו בסברא בעלמא, אלא נפקותא רבתי נפקא מבינייהו לדינא, וכפי שיתבאר.

כתב בית יוסף (אורח חיים סוף סימן תפ"ג) וז"ל כתוב בארחות חיים (סדר ליל פסח סימן ז') בשם הרא"ה, מי שעושה סדרו על הפת אינו מברך לא גאלנו ולא יהללך, כי שתייהן ברכות של כוס, עכ"ל, ע"כ. והמחבר בשולחן ערוך (שם, סעי' א') כתב וז"ל מי שאין לו יין בליל פסח, מקדש על הפת שמברך המוציא ובוצע, ומניח ידיו עליו עד שגומר הקידוש, ומברך על אכילת מצה, ואוכל, ואחר כך אוכל שאר ירקות ומסלק השולחן, ואומר מה נשתנה וכל ההגדה עד גאל ישראל, עכ"ל.

וכתב מגן אברהם (שם, ריש הסימן) וז"ל

15 וראה שערי תשובה (סימן רפ"א סק"א) שחולק וסובר שיש לדלג נשמת ולומר המזמורים, עיין שם.
16 ז"ל הטור כאן, כתב רי"ף, מאן דלית ליה חמרא בליל פסח מקדש אריפתא, והיכי עבדי, שרי המוציא ובוצע לריפתא ומנח ידיו עילויה עד דגמר קדושה, ומברך לאכול מצה ואכיל, והדר אכיל שאר ירקי, ולסליק לפתורא, ואומר מה נשתנה וכל ההגדה עד גאל ישראל, ומברך אמרו והדר כריך מצה ומרוור ואכיל בלא ברכה, עכ"ל.

בביאורו, והפרי חדש מכריע שלא כדברי המחבר, אלא מברך ברכת יהללוך אף שאין לו כוס, משום שבעיקרה היא ברכה שלאחר ההלל ולכן בדיעבד אינה צריכה כוס.

ובפרי מגדים (שם, אשל אברהם ריש הסימן) חולק על דבריו ומכריע כדברי המחבר, שכתב במי שאין לו יין לארבע כוסות וז"ל אבל יהללוך ונשמת לא יסיים מהולל בתשבחות או הבוחר בשירי זמרה, [אלא] כשיגיע מעולם ועד עולם אתה ה' פוסק, ובישתבח כשמגיע מעולם ועד עולם פוסק, דלדין שאין מברכין כליל פסח תחילה על הלל הוא הדין בסוף, והברכה [כלומר ברכת השיר] קאי על הכוס, וכשאין לו לא יברך, עכ"ל, והיא היא סברת הר"ן, וכאשר ביארנו.

שאינו מברך לא גאלנו ולא יהללוך כי שתיהם ברכות של כוס, אבל הר"ף סבירא ליה דכי היכי דאמרינן בגמרא וכו' (מסכת פסחים קיז:): ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה, הכי נמי איכא למימר על ברכת גאלנו ויהללוך דלא בעו כוס, אלא דתקון רבנן דכל חד וחד נעביד ביה מצוה, אי נמי אפשר שגם לדעת הר"ף לא בעי לברוכי יהללוך, ומכל מקום מברך ברכת אשר גאלנו, דתקנוה רבנן במקום שעשה נסים, ולפיכך לא בעי כוס, וראשון נראה עיקר, עכ"ל.

הרי לפנינו מפורש בדברי הפרי חדש, שמי שאין לו יין אם יברך ברכת יהללוך, תלוי באם נאמר שברכת השיר נתקנה כברכה לאחר ההלל או שהיא ברכה מיוחדת על הכוס, והיא היא מחלוקת התוספות והר"ן שהארכנו

הכל מודים בעצרת דבעינן נמי לכס

הנה, אלמלא קבלו ישראל את התורה היה עולם חוזר לתוהו ובהו, כמאמרם ז"ל (שבת פח). וע"י ישראל מתקיים העולם. וזהו: "הכל מודים בעצרת דבעינן נמי לכס" – שהעולם צריך לכס, לישראל, כי בכך שקיבלו את התורה קיימו את העולם. (הרה"ק רבי מנחם מנדל מרימינוב זי"ע).